

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
GAZDASÁGTUDOMÁNYI KAR

UNIVERSITY OF SZEGED
FACULTY OF ECONOMICS
AND BUSINESS ADMINISTRATION

MŰHELYTANULMÁNYOK

DISCUSSION PAPERS

MT-GTKKK – 2015/1

**A helyi fejlesztési döntések előkészítésére szolgáló
részvételi technikák elemzése**

MÁLOVICS GYÖRGY – PATAKI GYÖRGY – JUHÁSZ JUDIT – GÉBERT JUDIT –
BAJMÓCY ZOLTÁN

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM GAZDASÁGTUDOMÁNYI KAR
6722 Szeged, Kálvária sgt. 1. Telefon: 62/ 546-907
<http://www.eco.u-szeged.hu/>

Szerkesztőbizottság:

Voszka Éva (elnök)
Dinya László
Farkas Beáta
Hetesi Erzsébet
Kotosz Balázs
Kovács Péter
Lengyel Imre

Műhelytanulmányok

MT-GTKKK – 2015/1

A Műhelytanulmányok sorozat célja a Gazdaságtudományi Karon születő kutatási eredmények gyors közzétevése és vitára bocsátása. A sorozatban megjelent tanulmányok további tudományos közlemények anyagául szolgálhatnak.

Szerzők

Málovics György, egyetemi docens. Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar Kutatóközpont. E-mail: malovics.gyorgy@eco.u-szeged.hu

Pataki György, egyetemi docens. Budapesti Corvinus Egyetem Környezetgazdaságtani és Technológiai Tanszék. E-mail: gyorgy.pataki@uni-corvinus.hu

Juhász Judit, közgazdász, Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar Kutatóközpont. E-mail: juhasz.judit.89@gmail.com

Gébert Judit, tudományos segédmunkatárs. Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar Kutatóközpont. E-mail: gebert.judit@eco.u-szeged.hu

Bajmócy Zoltán, egyetemi docens. Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar Kutatóközpont. E-mail: bajmocy@eco.u-szeged.hu

Jelen tanulmány az OTKA K-109425 projekt keretében készült: A helyi gazdaságfejlesztés megalapozása a képességszemlélet segítségével.

ISBN: 978-963-306-382-8

ISSN: 2061-5353

Szeged, 2015.

Kiadja:

Szegedi Tudományegyetem
Gazdaságtudományi Kar

Részvételi technikák és helyi fejlesztési döntések – a helyi fejlesztési döntések előkészítésére szolgáló részvételi technikák elemzése

Összefoglaló: A társadalmi részvétel mind a hazai, mind pedig a nemzetközi szakirodalomban intenzíven tárgyalt kérdéskör. A szakirodalom számtalan előnyt tulajdonít a részvételnek, mint az igazságosabb és fenntarthatóbb társadalmi döntések, a jobban informált társadalmi döntések, a politikai-gazdasági hatalom kontrollja vagy éppen egy demokratikus kultúrához politikai való hozzájárulás. Emellett a jelen OTKA kutatási projekt elméleti keretétől szolgáló Sen-i képességszemléletben a társadalmi részvétel a társadalmi döntések szempontjából önértékkel is bír. A társadalmi részvétel kifejezés ugyanakkor nagyon általános, a kifejezés így könnyen kiüresíthető és manipulálható, és így annak egyes gyakorlati formái akár az elméletileg elvárt pozitív hatásokkal ellentétesen is hathatnak.

Bizonyos részvételi technikák ezért kifejezetten úgy lettek kialakítva, hogy e veszélyek előfordulásának esélyét minimalizálják, s így a társadalmi részvétel előnyei realizálhatóvá váljanak. Tanulmányunkban e technikák közül azokat elemezzük, amelyek jól használhatók a helyi fejlesztési döntések esetében a döntéselőkészítésben, mert (1) rendszeres alkalmazás során bizonyították már „életképességüket”; (2) költségesek ugyan, de ha költségigényüket összevetjük például napjaink helyi fejlesztésekkel kapcsolatos „kommunikációs költségeivel”, akkor a helyi fejlesztések esetében ilyen értelemben is jól alkalmazhatók; illetve (3) alkalmazásuk időtávja összhangban van a helyi fejlesztések tervezésének és megvalósításának időtávjával. Az elemzett technikák így az állampolgári tanács, a konszenzus konferencia, a 21. századi városgyűlés, és a vitázó közvéleménykutatás.

A technikákat azon jellemzők mentén elemezzük, amelyek elméletben szükségesek ahhoz, hogy alkalmazásuk esetén a adott részvételi technika elviekben képes legyen az érdemi állampolgári részvételnek tulajdonított előnyöket biztosítani. Ezek a közvetlen állampolgári részvétel; a megvitató / deliberatív jelleg; a kiegyensúlyozottság / manipuláció kontrollja; a kompetenssé tétel; a valós tét; valamint a közösségi tovaryűrűző hatások kritériumai.

Következtetésünk, hogy bár a tárgyalt technikák több jellemző tekintetében különböznek egymástól, amely különbségek befolyásolják, hogy azok milyen eredményre vezethetnek helyi fejlesztési döntések támogatásánál, ezzel együtt ezek mindegyike olyan feltételeket biztosít, amelyek fennállása esetén a részvételnek tulajdonított előnyök realizálhatók. Így hazai alkalmazásuk feltehetően hatalmas előrelépést jelentene a politikai-közösségi döntéshozatali, helyi fejlesztés folyamatokban megjelenő társadalmi részvétel tekintetében a jelenlegi állapotokhoz képest.

Kutatási projektünkben jelen tanulmány szerepe hármas: (1) egyrészt elemezzük a helyi fejlesztési döntések során alkalmazható részvételi technikákat – lévén a társadalmi részvétel a Sen-i elméletben kiemelt szereppel bír a fejlesztési döntések esetében –; (2) másrészt ezen elemzésen keresztül reflektálunk az ezek kialakítása során figyelembe veendő jellemzőkre és szempontokra, valamint operacionalizációs választásokra; (3) végül pedig mintegy megágyazunk következő műhelytanulmányunknak, ahol is kritikailag elemezzük a társadalmi részvétel kérdését helyi fejlesztési döntések esetén.

Kulcsszavak: részvételi eszközök, helyi fejlesztések, állampolgári tanács, konszenzus konferencia, vitázó közvéleménykutatás, 21. századi városgyűlés

1. Bevezetés

A társadalmi részvétel napjainkban mind a hazai, mind pedig a nemzetközi szakirodalomban intenzíven tárgyalt kérdéskörnek számít. A szakirodalom számtalan előnyt tulajdonít a társadalmi részvételnek, mint például az igazságosabb és fenntarthatóbb társadalmi döntések, a jobban informált társadalmi döntések, a politikai-gazdasági hatalom kontrollja vagy éppen egy demokratikus kultúrához politikai való hozzájárulás (Pataki 2007, Reisinger 2009, Bajmócy-Gébert 2014b). Emellett egyes közgazdaságtani jól-léti elméletekben, pl. Sen képességszemléletében (Bajmócy et al. 2014b) a társadalmi részvétel a társadalmi döntések szempontjából önértékkel is bír. A társadalmi részvétel kifejezés azonban nagyon általános, és ebből fakadóan a kifejezés könnyen kiüresíthető és manipulálható, és így annak egyes gyakorlati formái akár kifejezetten veszélyesek (pl. manipulatívák) is lehetnek, a gyakorlati alkalmazás során éppen az elméletileg elvárt pozitív hatásokkal ellentétesen hathatnak (Cook-Kothari 2001).

Többek közt e problémákra, a részvételi folyamatok egyes korlátaira/veszélyeire – mint például a manipulatív részvétel, vagy a részvételi folyamatok egyes társadalmi csoportok általi kisajátítása – válaszul is születtek meg azon részvételi technikák amelyek kifejezetten úgy lettek kialakítva, hogy e problémákra reflektáljanak, e veszélyek előfordulásának esélyét minimalizálják. Több olyan standardizált módszertannal rendelkező részvételi technika is létezik napjainkban, amelyek úgy kerültek kialakításra, hogy a társadalmi részvétel potenciális hátrányait/veszélyeit minimalizálják, az attól elméletileg elvárt előnyök érvényesülését pedig biztosítsák. Tanulmányunkban e technikákat elemezzük – illetve ezek közül is azokat, amelyek jól használhatók a helyi fejlesztési döntések esetében a döntéselőkészítésben, mert (1) számtalan alkalmazásuk bizonyítja ilyen értelemben vett „életképességüket”; (2) költségesek ugyan, de ha költségigényüket összevetjük például napjaink helyi fejlesztésekkel kapcsolatos „kommunikációs költségeivel”, akkor a helyi fejlesztések esetében ilyen értelemben is jól alkalmazhatók; illetve (3) alkalmazásuk időtávja összhangban van a helyi fejlesztések tervezésének és megvalósításának időtávjával.

Az, hogy ilyen módszereket elemzünk, azért is fontos számunkra, mert így jelen és következő műhelytanulmányunkkal reflektálni tudunk általában is arra, hogy amennyiben a társadalmi részvétel elveit a gyakorlatra le kívánjuk fordítani, mint ahogyan azt helyi fejlesztések

esetén a képességszemlélet is megkívánja, akkor ez (1) milyen technikákban ölt testet, és (2) mik ennek a korlátai/mire kell különös figyelmet fordítanunk. Utóbbi azért is különösen fontos számunkra, mert ahogyan Gregory (2000) fogalmaz: „*A közösségi részvétel megnyerte a szavak háborúját, de e retorika mögött valós sikere már kevésbé evidens*” (Gregory 2000, 180. o.) Azaz: nincs rá garancia, hogy nem „*tátong szakadék*” a részvétel elmélete és gyakorlata közt, sőt, egyes kutatások ezt megerősíteni látszanak (Monno-Khakee 2012). Kutatási projektünkben tehát jelen tanulmány szerepe hármas: (1) egyrészt elemezzük a helyi fejlesztési döntések során alkalmazható részvételi technikákat – lévén a társadalmi részvétel a Sen-i elméletben kiemelt szereppel bír a fejlesztési döntések esetében –; (2) másrészt ezen elemzésen keresztül reflektálunk az ezek kialakítása során figyelembe veendő jellemzőkre és szempontokra, valamint operacionalizációs választásokra; (3) végül pedig mintegy megágyazunk következő műhelytanulmányunknak, ahol is kritikailag elemezzük a társadalmi részvétel kérdését helyi fejlesztési döntések esetén.

Tanulmányunk felépítése a fentieknek megfelelően a következő. Először lehatároljuk elemzésünk fókuszát, majd elhelyezzük azt a társadalmi részvétel hazai szakirodalmában. Tanulmányunk harmadik részében bemutatjuk az értékelendő részvételi technikákat, végül tanulmányunk negyedik részében elemezzük és értékeljük, hogy ezek milyen intézkedéseket fogantatosítanak az érintettek érdemi részvételének biztosítása érdekében. Következtetésünk, hogy napjainkra több olyan kipróbált részvételi technika áll rendelkezésre, amelyek érdemben biztosíthatják az érintettek helyi fejlesztési döntésekbe történő bevonását, ezáltal potenciálisan megvalósítva a helyi hatalom (ön)kontrollját és javítva e döntések minőségét.

2. Kutatási célkitűzésünk és a tanulmány helye a hazai szakirodalomban és kutatási projektünkben

Jelen tanulmánnyal célunk, hogy elemezzük és értékeljük azon standardizált módszertannal rendelkező részvételi technikákat, amelyek képesek érdemi részvételt¹ biztosítani a helyi fejlesztésekkel kapcsolatos döntéselőkészítésben.

Az elmúlt évtizedben a társadalmi részvétel kérdése, illetve a társadalmi részvétel és a stratégiaalkotás (policy) és helyi fejlesztések kérdései egyre élénkebben foglalkoztatják a hazai

¹ Az „érdemi részvétel” fogalmát tanulmányunkban később definiáljuk.

tudományos közéletet is. A társadalmi részvétellel kapcsolatos publikációk tehát számos területen megjelentek, azokról teljes körű „review”-t készíteni még akkor is komoly kihívás lenne, ha ez állna tanulmányunk fókuszában – nem is beszélve a vonatkozó szürke irodalomról (kézikönyvek, állásfoglalások, útmutatók, füzetek, nem lektorált tanulmánygyűjtemények stb.)

Ha „csak” az elmúlt évtized hazai szerzőinek írásait tekintjük, akkor is kijelenthetjük: a társadalmi részvétel szakirodalma számtalan témára és tudományterületre kiterjed, abban megjelennek:

- a részvétellel kapcsolatos elméleti munkák – pl. a részvétel fogalmának kapcsolódása egyes társadalomelméletekhez (Császár 2013), államelméletekhez (Ugrin 2006) vagy a részvételi demokrácia elméleti kérdései (Reisinger 2009);
- a társadalmi részvétel és a környezeti konfliktusok kapcsolata (Szántó 2012a, Kiss 2015);
- etikus fogyasztás, mint a társadalmi részvétel egy lehetséges politikai módja (Gulyás 2012, Gulyás 2007);
- a közösségi média szerepe egyes részvételi folyamatokban (Kende et al. 2014);
- a civil szféra és a társadalmi részvétel kapcsolata – pl. a civil szféra helyzetének elemzése hazánk egyes területein statisztikai mutatók alapján (Kis-Kocsis-Nagy 2010), illetve a civil szféra szerepe a társadalmi részvételben, részvételi demokráciában, a civil szféra vonatkozó szerepvállalásának feltételei (Reisinger 2010);
- a közösségi konfliktusok kezelésére alkalmazható részvételi eszközök kérdése (Pallai 2012);
- a magyarországi nemzeti és etnikai kisebbségek hatékony közéleti részvétele a rendszerváltás óta eltelt időben (Dobos 2009);
- egyes részvételi tervezési folyamatok (G. Furulyás et al. 2010, Kelemen et al. 2010) és részvételi demokrácia kísérletek (Ugrin-Varga 2007) bemutatása;
- a társadalmi részvétel és a jogalkotás, jogszabályi környezet összefüggései (Drinóczi 2013, Bodnár 2010, Bodnár 2009); valamint
- a társadalmi részvétel szerepe az innovációpolitikában (Bajmócy-Gébert 2014a).

Témánk szempontjából releváns és markáns kutatási irányoknak tekinthetők azon tanulmányok, melyek a **társadalmi részvétel hazai helyzetével** foglalkoznak (Péterfi 2006, 2009). Jávor és Beke (2012) a lakosság társadalmi részvétellel kapcsolatos hozzáállását elemzi, külön bemutatva

az állami intézményekbe vetett bizalom mértéke és a társadalmi szerepvállalás közti kapcsolatot. Földi (2009) a 2008-ban elfogadott integrált városfejlesztési stratégiák (IVS) elemzése kapcsán a hazai intézményesített társadalmi részvétel hiányát, annak manipulált/látszólagos voltát, illetve bizonyos mértékű “elit-részvételt” állapít meg. Valuch (2013) a hazai társadalmi részvétel iránti igényt, illetve annak szintjét elemzi „történeti” megközelítésben.

Szintén témánkhöz kapcsolódik, hogy a vonatkozó szakirodalom egy jelentős része kifejezetten a **városra, várostervezési folyamatokra, és az ezzel kapcsolatos társadalmi részvételre** koncentrálnak. Bajmócy és Gébert (2014b) elméleti tanulmányukban a közgazdaságtani jólételemletek alapján amellet érvelnek, hogy a helyi gazdaságfejlesztés szükségszerűen politikai tevékenység (még ha egyes közgazdaságtani/regionális gazdaságtani megközelítések ezt apolitikusnak/depolitikusnak próbálják is feltüntetni), s mint ilyenben a társadalmi részvételnek ebben komoly instrumentális és normatív értéke van.

Csanádi és szerzőtársai (2010) szociológiai szempontból elemzik a településtervezésben való állampolgári részvételt – azt vizsgálják, hogy a településtervezés folyamataiban felmutathatók-e a társadalom általánosan érvényesülő vonatkozó törvényszerűségei, valamint, hogy e szabályszerűségek milyen, a tervezési folyamattal összefüggő speciális körülmények között érvényesülnek. Elméleti modellekre reflektálva elemzik a haza települési szintű részvételi folyamatokat – számunkra releváns következtetéseik, hogy a hazai településtervezési gyakorlatban a társadalmi részvétel szintje meglehetősen alacsony, illetve a résztvevőket tekintve nem reprezentatív, egyfajta középosztálybeli-elit²-részvételt jelent a gyakorlatban. Ám még ezen középosztály-elit esetében is az tapasztalható, hogy e csoportok is sok esetben képtelenek érdekeiket/értékeiket érvényesíteni a helyi tervezési folyamatokban, illetve a hazai településfejlesztési gyakorlatban nemigen alkalmaznak a lakosok bevonására érdemi részvételt biztosító eszközöket – azaz a jelen tanulmányban tárgyalt és elemzett részvételi eszközöket (vagy ezekhez hasonlót) sem.

Földi (2009) a városfejlesztési tevékenységet befolyásoló társadalmi működését elemzi részvétel egyes uniós tagállamok vonatkozásában, és ennek tükrében értékeli a hazai gyakorlatot – konkrétan utóbbi hiányosságait és azok valószínűsíthető okait. Bajmócy (2011) egy részvételi jellegű helyi gazdaságfejlesztési folyamatra tesz javaslatot.

² Azt, hogy hazánkban az egyébként is igen korlátozott mértékű részvétel is „csupán” a középosztály/elit részvétele, más tanulmányok is leszögezik, sajnos azonban „elit” definícióval a tanulmányok nem szolgálnak.

Reisnger (2012) a civilszervezetek településfejlesztési döntésekben történő részvételét elemzi. Következtetése, hogy azok szerepe – a vonatkozó jogszabályok következtében – legfeljebb a véleményalkotásra, konzultációra korlátozódik, illetve a „modern” részvételi technikákat – beleértve az e tanulmányban tárgyalt részvételi technikákat is – nemigen alkalmazzák hazánkban a lakosság és civilszervezetek helyi fejlesztési döntésekbe történő bevonására. Végül a szakirodalom e részében megjelennek a közösségi tervezés jelentőségét tárgyaló tanulmányok, a városi zöldterületek kapcsán (Kondor 2009, Ongjerth 2009, Faurest, K. 2009, Móra V. 2009, Demeter A. 2009, Alföldi – Horváth 2009, Bálint - Deák 2009).

Végül több hazai kutató és kutatás foglalkozik **egyes részvételi eszközök bemutatásával, értékelésével**. Pataki (2007) – viszonylag röviden – több részvételi eszközt is bemutat. Szántó (2012b) a többszemponú részvételi döntéstámogató eszközöket, Fazekas (2010) a részvételi költségvetés folyamatát, Király és szerzőtársai (2014) pedig a részvételi rendszermodellezést mutatják be – annak fenntartható fogyasztás problémájára történő alkalmazásán keresztül. a rendszermodellezés részvételi folyamatokban nyújtott lehetőségeire, korlátaira koncentrálnak. Tóth és Göncz (2009) a vitázó közvéleménykutatás módszerét, míg Gáspár és szerzőtársai (2014) a világkávézó (world café) módszerét mutatják be részletesen. Köves és szerzőtársai (2013a, b), illetve Király és szerzőtársai (2013) a backcasting módszerét elemzik alaposan, egy, a fenntartható foglalkoztatással kapcsolatos backcasting folyamat alapján. Kiss (2015) pedig a közmeghallgatás és népszavazás intézményeit elemzi egy települési környezeti konfliktus kapcsán.

Látható tehát a fentiekből, hogy a hazai társadalmi részvétellel kapcsolatos szakirodalom meglehetősen kiterjedt, az számtalan társadalomtudományi (politológiai, szociológia, közgazdaságtan, társadalomföldrajz, jogtudomány) diszciplína mellett megjelenik olyan problémaközpontú kutatási területeken is, mint a regionális tudomány, településfejlesztés/fejlesztés, innovációkutatás vagy a környezetvédelem és fenntarthatóság/fenntartható fejlődés kérdése.

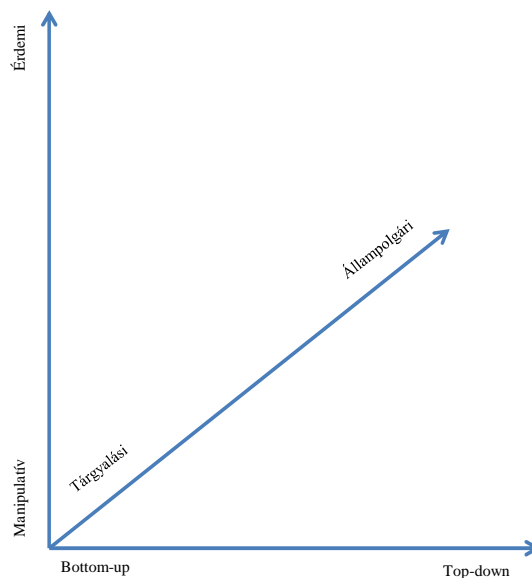
Tanulmányunk e szakirodalomhoz kíván hozzájárulni azáltal, hogy bemutatja és értékeli azon részvételi módszereket, amelyek jól használhatók a helyi fejlesztési döntések esetében a döntéselőkészítésben, mert (1) számtalan alkalmazásuk bizonyítja ilyen értelemben vett „életképességüket”; (2) költségesek ugyan, de ha költségigényüket összevetjük például napjaink helyi fejlesztésekkel kapcsolatos „kommunikációs költségeivel”, akkor a helyi fejlesztések

esetében ilyen értelemben is jól alkalmazhatók; illetve (3) alkalmazásuk időtávja összhangban van a helyi fejlesztések tervezésének és megvalósításának időtávjával. Tanulmányunk a hazai szakirodalomból leginkább Pataki (2007) tanulmányához áll tematikusan közel, épít is arra.³

3. Az elemzés lehatárolása

A társadalmi részvétel nagyon sokféle formát ölthet (Stirling 2008, Csanádi et al. 2010, Reisinger 2009, Kiss 2015), céljait, eszközeit, kezdeményezőit stb. tekintve. Jelen tanulmány szempontjából a társadalmi részvétel sokféleségének három dimenziójának van különös jelentősége – e három dimenzió mentén jól lehatárolható az, hogy milyen típusú részvételi technikákkal/folyamatokkal (nem) foglalkozunk (1. ábra).

1. ábra: A társadalmi részvételi folyamatok sokfélesége

Forrás: saját szerkesztés

³ Hangsúlyozzuk továbbá, hogy a hazai szakirodalom megítélésünk szerint igen kevésbé reflektál általában a társadalmi részvétel azon korlátjára, és gyakorlatilag egyáltalán nem reflektál érdemben az általunk jelen tanulmányban vizsgált részvételi eszközök azon korlátjára, ami a marginalizált érintettek részvételére vonatkozik. Ez nem jelenti azt, hogy a hazai szakirodalomban egyáltalán nem jelennek meg a társadalmi részvétellel kapcsolatos kritikai gondolatok. Ezeket több tanulmány is megemlíti – pl. Bajmócy-Gébert (2014a), Tóth-Göncz (2009), Reisinger (2009), Gáspár et al. (2014), Jávor-Beke (2013) –, ugyanakkor ez jellemzően tényleg csak „említés”: felsorolásszerű, esetlegesen egy-két bekezdésben történő rövid „felvillantás”. E hiányt felismerve készítjük el jelen projekt következő műhelytanulmányát, amely kifejezetten e szempontból elemzi majd az itt tárgyalt módszereket, jelen tanulmányban azonban a vizsgált módszerek e korlátjával nem foglalkozunk.

A társadalmi részvétel lehet egy bottom-up jellegű folyamat, amikor az állampolgárok, illetve azok szervezetei és mozgalmi mintegy kikényszerítik, hogy hangjuk eljusson a politikai döntéshozókhoz, véleményük megjelenjen a politikai döntésekben. A másik véglet a top-down részvétel, amikor is a politikai döntéshozók kezdeményeznek társadalmi döntések kapcsán részvételi folyamatokat.

Minőségét tekintve a részvétel a manipulatívától az érdemi részvételeig terjedhet, a részvétel talán legismertebb tipológiája, a részvételi létra alapján (Arnstein 1969, Csanádi et al. 2010). Míg a manipulatív részvétel esetén a cél az érintettek meggyőzése, a döntések látszatrészvételi folyamatok általi legitimálása, addig az érdemi részvételi folyamatok tényleges beleszólási lehetőséget adnak a döntések befolyásolására az állampolgároknak/laikusoknak⁴, adott esetben a végrehajtásba való beleszólással, annak ellenőrzési lehetőségével kiegészítve.

Végül fókuszukat tekintve a részvételi folyamatok lehetnek „tárgyalási” jellegűek, amikor is valamely csoport saját kisebbségi érdekeit/értékeit akarja megjeleníteni a döntéshozatalban, valamint „állampolgári” jellegűek, amikor a résztvevők a közösségi szintű érvek és értékek mentén vesznek részt a döntési folyamatban (Vatn 2009).

Jelen tanulmány az 1. ábra által kijelölt „részvételi térnek” csupán egyetlen szeletével foglalkozik: a standardizált módszertannal rendelkező, top-down, érdemi részvételt biztosító (azaz „teljes”) és állampolgári jellegű részvételi technikákkal..

Elemzésünk szempontjából kulcsfontosságú, hogy az elemzett módszerek **standardizáltak**, azaz olyan kialakult/kiforrott módszertannal rendelkeznek, amely biztosítja, hogy alkalmazásuk – bár eltérő helyzetekben eltérő módon alkalmazhatók – nagyjából egységes. Tulajdonképpen ez teszi számunkra lehetővé, hogy elméleti szempontból reflektáljunk egyáltalán e módszerekre. Egy olyan módszerre ugyanis, aminek nincsen kiforrott, egységes, standardizált módszertana, nem tudnánk elméletileg reflektálni. Amennyiben pl. a „lakossági fórum”-ra potenciális részvételi módszerként tekintünk (erről lásd Kiss (2015)), akkor erre, mint módszerre általánosságban reflektálni annak szabványosítottága miatt lehetetlen. Egy lakossági fórum ugyanis nagyon sokféle lehet – megfelelő szervezés esetén ilyen fórumok egy sorozata szolgálhat

⁴ A részvételi szakirodalomban gyakran találkozunk mind a „**laikus**”, mind az „**állampolgár**” (érintett) kifejezéssel. E kategóriák nyilván egymást átfedőek helyi fejlesztési döntések esetében. Ha eltekintünk attól, hogy komplex problémák esetében milyen nehézségekbe ütközik a szakértők és laikusok elkülönítése, akkor is kijelenthetjük: egyes állampolgárok (érintettek) adott probléma kapcsán lehetnek laikusok és szakértők is. Ráadásul egyes részvételi módszerek – pl. a konszenzus konferencia és az állampolgári tanács – kifejezetten laikusnak tekinthető állampolgárok részvételének biztosítására törekszik, míg más esetekben ez nem így van, az állampolgári (érintett) státusz a fontos csupán. Mi tanulmányunkban amikor laikusokról/állampolgárokról írunk, akkor azon szereplőkre gondolunk, akik a részvételi folyamatban érintett (azaz nem szakértői-informálói) szerepben vesznek részt.

akár olyan módszerként is, amely érdemi részvételt biztosít az érintettek számára, másfelől egy egyszeri fórum lehet egy egyszerű manipulációs módszer is, amely a bevonás leple alatt az érintett lakosok (egy részének) utólagos tájékoztatására, akár félreinformálására is szolgálhat, manipulatív eszközként. A standardizált módszertan hiányának következtében tehát egy lakossági fórum megvalósítása olyan sokféle formát ölthet, hogy általában a lakossági fórumra, mint részvételi technikára reflektálni, nem lehetséges.

Szintén nem foglalkozunk bottom-up részvételi folyamatokkal – ezek ugyanis az előbbi példához (lakossági fórum) hasonlóan nagyon sokfélék, nem egységesek, így jelen tanulmány módszerével nem elemezhetők. **Top-down**-nak tekintünk jelen tanulmányban egy részvételi folyamatot, amennyiben annak kezdeményezője (és általában finanszírozója) valamilyen döntési hatalommal felruházott szervezet (pl. önkormányzat, minisztérium, fejlesztési ügynökség stb.). Ezt azért fontos hangsúlyozni, mert a top-down és bottom-up jelleg megítélésünk szerint igen viszonylagos kategóriák. Egy nagy civilszervezet által adott témában megszervezett állampolgári tanács például tekinthető bottom-up módszernek is, amennyiben a civilszervezet annak eredményeivel lobbizik politikai döntéshozóknál. Abban az értelemben azonban mindenképpen top-down, hogy a folyamatot nem a közvetlen érintetti résztvevők (esetünkben a laikus panel – lásd később – tagjai) kezdeményezték, hanem ők a folyamatba mintegy „felülről” kerültek bevonásra. Mi a bottom-up/top-down elkülönítést jelen tanulmányban ilyen értelemben használjuk.

A standardizáltságon, illetve top-down jellegén túl az általunk kritikai szempontból elemzett részvételi eszközökre jellemző az, hogy azok az állampolgári részvételre **érdemi** beleszólást⁵ biztosítanak. Másképpen ezt úgy is megfogalmazhatjuk, hogy az elemzett módszerek „teljesek” – azaz rendelkeznek az összes olyan jellemzővel, amelyek elméletben szükségesek ahhoz, hogy alkalmazásuk elviekben képes legyen az érdemi állampolgári részvételnek tulajdonított előnyöket biztosítani. E tulajdonságok:

- **Közvetlen állampolgári részvétel.** A módszerek közvetlenül (azaz nem képviselőkön keresztül) igyekeznek bevonni az érintett lakosságot a döntéselőkészítésbe,

⁵ Az „érdemi” részvétel, avagy „valódi” beleszólási lehetőség több irányból megközelíthető. Arnsteini (1969) értelemben ezek a valódi részvétel fokozatai a részvétel létráján, amelyek hatalommal ruházzák fel a korábban hatalommal nem rendelkezőket a döntéshozatali folyamatban. Sen (2003) megközelítését alapul véve az érdemi beleszólás nem csak a libertariánus értelemben vett szabadságot (a korlátozás hiányát) foglalja magában, hanem azt a lehetőséget, hogy a beleszólási joggal élni is lehessen (pl. egy terminusokkal átszótt vitaanyag során a laikusoknak nincs érdemi beleszólási lehetősége, akkor sem ha azt számukra semmi nem tiltja). Gaventa (2006) alapján mindezt azzal lehet kiegészíteni, hogy a valódi részvétel nem egyszerűen egy előre adott térben történő cselekvési lehetőség, hanem annak szabadsága is, hogy alakíthatjuk, módosíthatjuk a részvétel kereteit.

döntéshozatalba. Fontos, hogy ezek állampolgári, és nem érdekelti részvételi szerepekre ösztönöznek (Vatn 2009) – azaz a lakosokat a közügyekről gondolkodó, eszmét cserélő, vitára és érdekeik és értékeik felülvizsgálatára nyitott állampolgárként kezelik és szólítják meg, nem pedig előre meghatározott érdekek (és érdekelt felek) közt keresnek kompromisszumot/így kereteznek problémákat.

- **Megvitató, deliberatív jelleg.** A módszerek teret adnak a résztvevőknek az adott probléma csoportos megvitatására.
- **Kiegyensúlyozottság – manipuláció kontrollja:** Az adott módszer kifejezetten törekszik arra, hogy annak megvalósítása során az adott döntéssel kapcsolatos összes álláspont megjelenhessen, teret kapjon, ennek érdekében mechanizmusokat intézményesít. Azaz: törekszik arra, hogy a módszer ne legyen manipulálható, hanem „elfogulatlan”, „kiegyensúlyozott” legyen. (Ilyen értelemben e módszerek nem „naivak”, azaz nyíltan számolnak a közösségi döntések esetében megjelenő érdekekkel).
- **Kompetenssé tétel.** A módszerek tudatosan törekszenek a részt vevő állampolgárok kompetenssé tételére⁶ a tekintetben, hogy azok jó, megalapozott döntést hozhassanak.
- **Valós tét.** A technikák alkalmazása valós közpolitikai döntésekhez kapcsolódik, a módszerek megteremtik a kapcsolatot a politikai döntéshozatal és döntéshozók, illetve a technika, és a folyamat eredményei közt.
- **Közösségi tovagyűrűző hatások.** A technikák hatásai nem állnak meg az adott technika határainál – a technikák törekszenek arra, hogy hatásuk a konkrét folyamaton és résztvevőkön túlnyúljanak, megteremtik a kapcsolatot a helyi közösséggel a médián keresztül, illetve direkt módon – azt, hogy az egyes eszközök ezt konkrétan hogyan valósítják meg, kitérünk az elemző részben.

E hat jellemző a szakirodalomban e módszerek erősségeként jelenik meg. Azaz e jellemzők a szakirodalom alapján olyan jellemzőknek tekinthetők, amelyek jelenléte esetén e deliberatív részvételi módszerek közel állnak a társadalmi részvételi módszerek ideális típusához, azaz az elméletileg ideális jellemzőkkel bíró deliberatív részvételi eszközökhöz. Ezek megléte

⁶ Mint arra következő műhelytanulmányunkban a marginalizált érintettek kapcsán majd kitérünk, megítélésünk szerint a gyakran használt “képesse tétel” (empowerment) kifejezés mélyebb folyamatokat takar, mint amiket e módszerek alkalmaznak, így jelen kontextusban inkább a kompetenssé tétel kifejezést alkalmazzuk.

tehát a szakirodalom alapján jó minőségű társadalmi részvételt eredményez, ezek a „részvételi demokrácia” eszközei, az ezt erősítő eszközök.

Az elemzett technikák körének lehatárolásánál OTKA kutatásunk témájából fakadóan fontos volt még számunkra, hogy az alkalmazásának idő- és költségigénye legyen összhangban a helyi gazdaságfejlesztési döntések időtávjával. Időtáv tekintetében a módszerek alkalmazása néhány hónaptól egy évig terjedő időtartamot vehet igénybe, költségigényük pedig 10 milliós nagyságrendű lehet.

Így az általunk elemzett technikák egy-egy fejlesztési döntés előkészítésére, illetve (helyi) fejlesztési stratégiák/irányok kijelölésére szolgálnak, és **zárt végűek** (Stirling 2008). Azaz ezek – szemben más részvételi módszerekkel, például a világkávészó módszerével (Gáspár et al. 2014) – egyszeri folyamatnak tekinthetők, diszkrét outputtal (ami jellemzően egy írásos jelentés az adott kérdéssel/problémával kapcsolatban), amely egyszeri módon, valamely konkrét kérdés kapcsán támogatja a politikai döntéshozatalt. E jellemző – mint arra jelen projekt következő tervezett Műhelytanulmányában reflektálunk – nem a technikák előnyének, hanem kifejezetten azok **korlátjának/hátrányának** tekinthető.⁷

A fentiek következtében az általunk kritikailag elemzett deliberatív részvételi eszközök:

- Állampolgári Tanács
- Konszenzus konferencia
- 21. századi városgyűlés
- Vitázó közvéleménykutatás

4. Az értékelt részvételi technikák rövid bemutatása

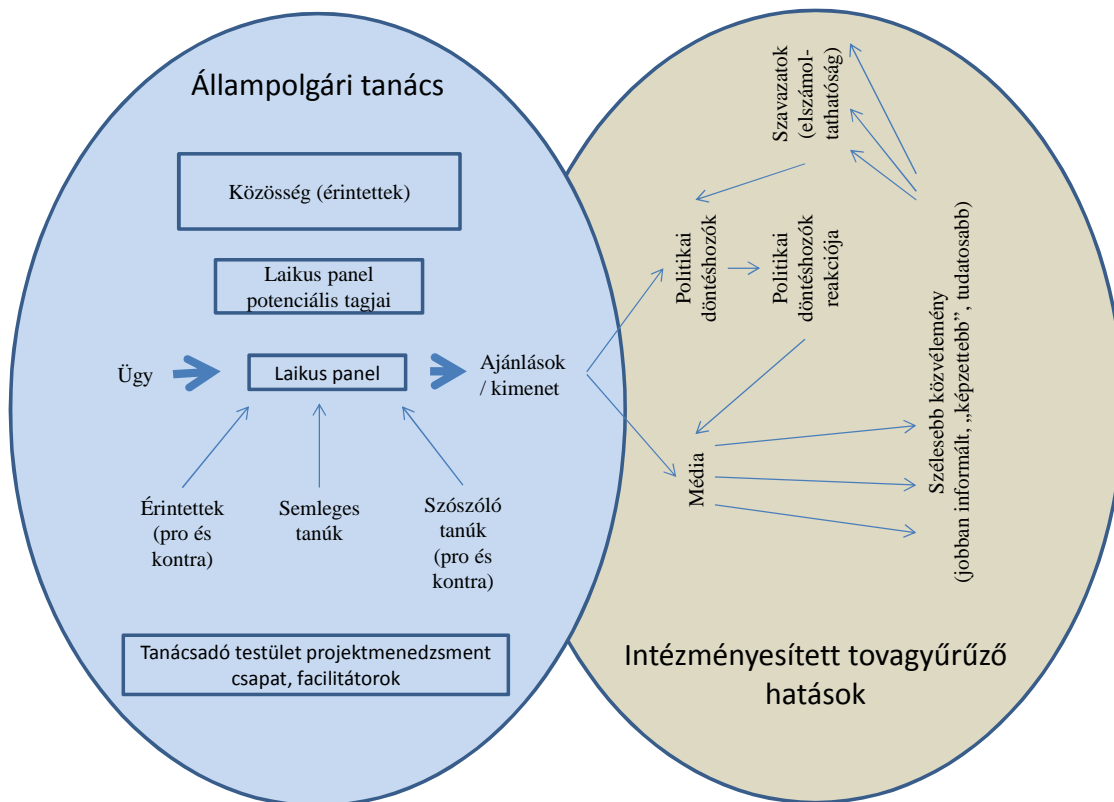
Tanulmányunk jelen alfejezetében a tanulmányunkban elemzett részvételi technikák rövid leírását adjuk. Az itt tárgyalt módszerekről rövid összefoglalót nyújt magyarul Pataki (2007), alaposabban – ám leíró jellegűt – angolul Slocum (2003). E módszereket jelen tanulmányban az ő munkájuk alapján, ahol szükségesnek érezzük, úgy azokat kiegészítve tárgyaljuk.

⁷ E gondolat közvetve ugyan, de a képességszemléletben is megjelenik, amennyiben, mint ahogyan azt jelen kutatási projekt egyik korábbi műhelytanulmányában írjuk: „A képességszemléletben a deliberáció nem egyszeri társadalmi folyamatot jelent, még csak nem is meghatározott időnkénti beavatkozást, mint amilyenek a négyévenkénti választások. Az sokkal inkább egyfajta folyamatos, iteratív részvétel (*participation*) a közösségi döntéshozási folyamatokban. A képességszemlélet az értékes cselekvések, létállapotok folyamatos megvitatását, az elért eredmények felülvizsgálatát követeli meg. Ehhez elengedhetetlenül szükséges a deliberatív részvételi folyamatok megléte a döntéshozatalban.” (Bajmócy et al. 2014, 8.o.)

3.1. Állampolgári tanács

Az **állampolgári tanács** (Pataki 2007, Aldred-Jacobs 2004, Crosby 1995, Slocum 2003) (2. ábra) célja egy „közösségi mikrokozmosz” létrehozása. Ez egyes források szerint „a megvitatandó probléma természetének megfelelően kiválasztott 12-25 önként jelentkező, „laikus” civilből áll” (Pataki 2007, 148. o.), míg más források (Slocum 2003) szerint ezt rétegzett valószínűségi mintavétellel hozzák létre úgy, hogy az bizonyos demográfiai ismérvek mentén reprezentatív legyen a döntési helyzet szempontjából releváns populációra.

2. ábra: Az állampolgári tanács sematikus ábrája, intézményesített tovagyűrűző hatásai

Forrás: saját szerkesztés Slocum (2003) és <http://www.slideshare.net/biocitystudio/biocity-studio-biodiversity-solutions-unsw-2009-21> alapján

Ez a testület az ún. „laikus panel”, amely elfogadja a folyamat végén létrejövő állampolgári jelentést. A laikus panelt szakértő „tanúk” tájékoztatják, lehetőleg úgy, hogy az

adott kérdés kapcsán minden álláspont megjelenjen. A laikus panel 3-4 napon keresztül ül (hosszú előkészítési folyamat után), szakértőket hallgat meg (e meghallgatásokon legalább az idő fele a panel tagjainak kérdéseire van allokálva), akik a téma minden vetületét, és az összes kapcsolódó álláspontot bemutatják. Ezután a laikus panelnek magának is van ideje szakértők nélkül megvitatni a témát. A folyamatot képzett facilitátorok segítik, akiknek feladata az, hogy minden résztvevőnek teret adjanak a megszólalásra, illetve a konszenzus irányába vigyék a folyamatot. Fontos szerepe van még „*tanácsadó testület*”-nek, amely a folyamat kiegyensúlyozottságáért felel, és a vitatott kérdésben érdekelt/érintett felek képviselőiből áll, esetleg helyi „*bölcsek tanácsa*” jelleggel állítják össze. Fontos még a média szerepe: a teljes folyamat médianyilvánosság és –figyelem mellett zajlik, ezzel is biztosítva annak átláthatóságát.

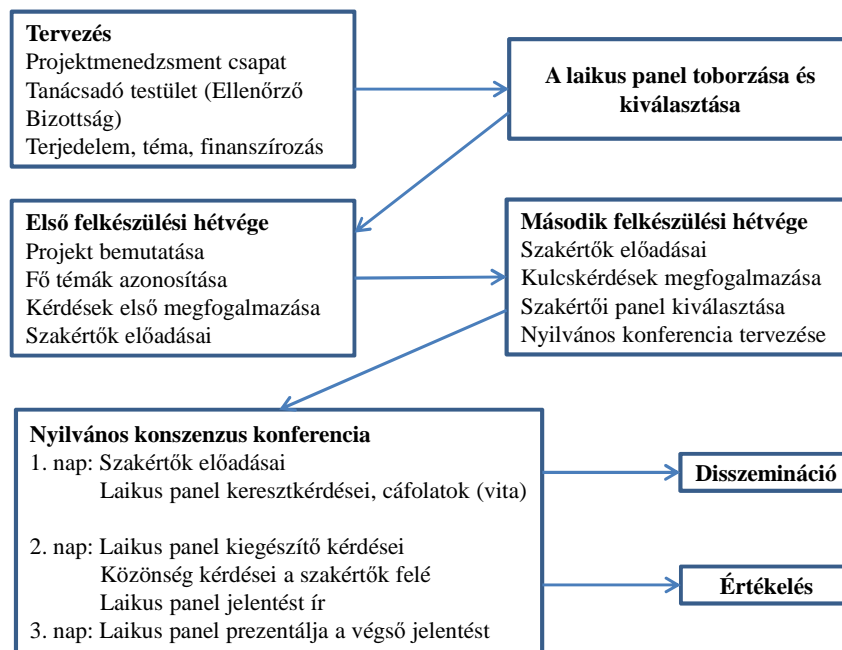
3.2. *Konszenzus konferencia*

A **konszenzus konferencia** (Pataki 2007, Slocum 2003) technikáját Dániában fejlesztették ki, és 1987 óta számtalan területen alkalmazták az autózás jövőjétől a genetikailag módosított élelmiszerek kérdésén át a fenntartható fogyasztás témájáig. Az alábbiakban a dán modellt mutatjuk be – azonban a módszert már máshol és ehhez képest módosítva is alkalmazzák, e módosításokra is kitérünk egy-egy megjegyzéssel, ahol ezek fontosak. A konszenzus konferencia főbb lépéseit a 3. *ábra* mutatja be.

A konszenzus konferencia esetében is kulcsszerepet kap a laikus panel, amit az önként jelentkezőkből (a dán modellben a részvétel lehetőségét országos médiumokban hirdetik meg, jelentkezni motivációs levéllel lehet) 10-14 fő – más esetekben 10-30 fő (Slocum 2003) – alkot, akiket úgy választanak ki, hogy demográfiai jellemzők mentén (kor, nem, iskolázottság, foglalkozás és lakhely) minél sokfélébb legyen. Azaz a cél itt nem a reprezentativitás – bár ideális esetben e reprezentativitás is fennáll (Slocum 2003) –, hanem az, hogy a laikus panel minél sokfélébb legyen, minél többféle hozzáállás jelen legyen a konszenzus konferencián. Fontos továbbá, hogy a kiválasztottak ténylegesen laikusok legyenek – azaz ne rendelkezzenek speciális tudással vagy érdekeltséggel a konferencia témáját illetően. A konferencia kezdeti szakaszában a laikus résztvevők megkapják a témához kapcsolódó információkat, és részt vesznek az eseményt megelőzően két felkészülési hétvégén – itt fogalmazzák meg a témával kapcsolatos legfontosabb kérdéseket is. Ezek után két-három hónappal rendezik a háromnapos és

mindenki számára nyitott konferenciát, ahol a meghívott szakértők előadják álláspontjukat. A szakértőket és a fölkészülést szolgáló információs-csomagot az „ellenőrző bizottság” – Slocumnál (2003) „Tanácsadó Testület” – választja ki, ennek tagjai (3-5 fő) egyaránt rendelkezik szakértő tudással és személyes tekintéllyel a konferencia témáját illetően. A kiválogatott szakértők egyrészt a téma tudományos kutatói, másrészt véleményvezető szakértők.

3. ábra: A konszenzus konferencia főbb lépései

Forrás: Slocum (2003)

A konferencia első napján a 10-15 meghívott szakértő válaszol előadásával a laikusok által korábban meghatározott kérdésekre, és reagál a helyben fölvetődőekre. A második napon a szakértők segítségével azokat a pontokat igyekeznek tovább tisztázni, amelyek az első napon nem váltak egyértelművé. Ezután a laikus panelnek összeül, szakértők nélkül, és azon dolgozik, hogy egy teljes konszenzuson alapuló – más esetekben a konszenzus nem annyira lényeges (Slocum 2003) – véleményt fogalmazzon meg. A harmadik napon a laikus panel bemutatja e véleményt a szakértőknek – a dokumentumhoz az eseményt figyelemmel kísérők megjegyzéseket fűzhetnek. A konferencia végső dokumentumát (a laikus panel közpolitikai ajánlásait, a szakértők előadás anyagait) megkapja a dán parlament valamennyi képviselője, illetve potenciálisan más politikai

döntéshozók és a szélesebb közvélemény is, a médián keresztül (Slocum 2003). Így a konszenzus konferencia laikus résztvevői tulajdonképpen az országgyűlés tanácsadói.

3.3. 21. századi városgyűlés

A 21. századi városgyűlés (Pataki 2007, Lukensmeyer 2005) a modern infokommunikációs technológiák (vezeték nélküli hálózatba kapcsolt klaviatúrák segítségével történő szavazás, groupware computers, nagyképernyős kivetítés, telekonferencia stb.) felhasználásával próbál nagyszámú (akár 5000 főnyi) érintettet bevonni komplex közpolitikai döntések megvitatásába. A módszer több mint egy egyszeri esemény: az egy hosszú folyamat, amely állampolgárok, érintettek és politikai döntéshozók informálttá tételét és bevonását célozza közösségi döntések megvitatásába és meghozatalába. Mindezt olyan időtávon, amely kompatibilis a kormányzati ciklusokkal és a média igényeivel – azaz pragmatikus szempontokat is figyelembe véve. A módszer középpontjában az egynapos „városgyűlés” áll, azonban ezt hosszú és alapos előkészítő munka előzi meg. Ez kiterjed (1) annak biztosítására, hogy a politikai döntéshozók készek a közösséggel való együttműködésre; (2) az érintettek tervezési folyamatba történő bevonására; (3) egy politikai értelemben véve semleges, lényegi és hozzáférhető tájékoztató anyag kidolgozására; (4) egy kiegyensúlyozott/elfogulatlan forgatókönyv kidolgozására; illetve (5) a projekt utókövetésére szolgáló akcióterv kidolgozására.

A 21. századi városgyűlés tehát egy több hónapos folyamat, amelynek során az előkészítő fázisban a potenciális résztvevőket a médián keresztül értesítik a részvétel lehetőségéről, információs anyagokkal látják el és komoly erőfeszítéseket tesznek a főbb érintettek – köztük egyrészt a politikai döntéshozók, másfelől a kifejezetten a konvencionálisan a társadalmi döntésekben a hangjukat hallatni nem tudó marginalizált érintettek – bevonására. Így bár a részvétel a folyamatban végeredményben önkéntes alapon történik, komoly erőfeszítések történnek az érintettek diverz csoportjainak bevonására, motiválásra, erre külön, fizetett ún. helyi szervezőket („field organizers”) alkalmaznak.

A diverz érintettek részvétele tehát kulcskérdés – morális szempontból is, de azért is, hogy a politikai döntéshozók bizton tudhassák: a módszer eredményeiben minden (praktikusan a lehető legtöbb) helyi érdek/érték megjelenik. A módszer során az érintettek véleményüket „arccal”

vállalják – a módszer tehát nagyban eltér az egyébként potenciálisan hasonló „anonim” technikáktól, mint például a következő részben bemutatásra kerülő vitázó közvéleménykutatás.

Maga az egynapos „városgyűlés” esemény 4 fő elemből áll:

- **A kontextus meghatározása:** a gyűlés elején a finanszírozók köszöntik az egybegyűlteket, majd a fő politikai vezetők fejthetik ki véleményüket röviden az eseménnyel kapcsolatban, illetve a megjelentek ismerkedhetnek az alkalmazott technológiával azáltal, hogy demográfiai kérdésekre válaszolnak.
- **Az értékek tisztázása:** A tartalmi kérdések megvitatása előtt egy „értékvitát” (value discussion) folytatnak le, hogy tisztázzák: mi a fontos számukra a tárgyalt ügy(ek) kapcsán. Ez a szakasz ágyaz meg a következő 4-5 órás megvitatási szakasznak.
- **Ajánlások kidolgozása:** E szakaszban a megjelentek kiscsoportos (10-12 fő) vitákban vesznek részt, amit képzett facilitátor vezet. Az elhangzó ötleteket hálózatba kötött laptopok segítségével önkéntesek rögzítik, az adatokat továbbküldik a Témacsapatnak („Theme team”)⁸-nek, ahol a közös prioritásokat és ajánlásokat azonosítják, majd a teljes gyűlésnek visszaküldik tisztázás, módosítás, végül pedig szavazás céljából. Ez az „oda-vissza folyamat” annyiszor ismétlődik, amennyiszer ez szükséges az ajánlások kidolgozásához. A résztvevők a szavazásban vezetőknélküli hálózatba kapcsolt klaviatúrák segítségével vesznek részt. A (rész) eredményeket nagy kivetítőkön mutatják be, valós időben, így a résztvevők folyamatosan visszacsatolást kapnak arról, hogy csoportvéleményük hogyan viszonyul a többiek véleményéhez. A megvitatási fázis közben szakértők járnak körbe a helyszínen, akikkel a csoportok konzultálhatnak, így biztosítva a döntéshez szükséges szakértői (technikai) tudás hozzáférhetőségét a résztvevők számára.
- **Jelentéskészítés és a jelentések publicitásának biztosítása.** Az utolsó 30 perc az esemény értékelésére, a következő lépések tanulmányozására, a politikai döntéshozók kommentjeire szolgál. A találkozó végére a „témacsapat” az eredményekből egy előzetes jelentést állít össze, részletezve a nap során történeteket, felmerült témákat, szavazási eredményeket stb.

⁸ A 21. századi városgyűlés egyik legeredetibb komponense a résztvevők munkájának ismétlődő témákba rendezése. A kiscsoportos megvitatás során az egyes asztaloknál keletkezett ötleteket vezetőknélküli hálózaton folyamatosan továbbítják a Témacsapatnak, akik azokat kulcstémákba vagy kulcsüzenetekbe csoportosítják és prezentálják a teremben érvényességi kontroll érdekében, illetve azért, hogy lehetőség legyen ezek további finomítására. A témacsapat munkája így lehetőséget teremt arra, hogy a vita gyakorlatilag azonnal érzékeny/fogékony legyen a résztvevők nézeteire és inputjára, és lehetővé teszi, hogy a konszenzusos ajánlások egyből a döntéshozók elé kerüljenek.

Ezt minden résztvevő, politikai döntéshozó és médiamunkás megkapja a helyszínről való távozáskor.

A 21. századi városgyűlés outputja így a közvélemény egy demográfiai mutatók szerint reprezentatív metszetének véleménye, kollektív bölcsessége (collective wisdom). A folyamat végén pedig tehát a folyamat eredményeiről tájékoztatják a politikai döntéshozókat (akik egyébként is elköteleződnek hivatalosan is a folyamat mellett), illetve a szélesebb közvéleményt, így próbálván azt biztosítani, hogy a folyamat eredményeképpen létrejövő információknak, ajánlásoknak ténylegesen lesz politikai következményük.

A módszer annak kidolgozóinak szerint (Lukensmeyer 2005) különösen alkalmas tervezéssel és tervezési és fejlesztési döntésekkel, költségvetési kérdésekkel és stratégiák (policy) kialakításával kapcsolatos döntéstámogatásra.

3.4. Vitázó közvéleménykutatás

A vitázó közvéleménykutatás technikáját (Pataki 2007, Elliott 2005) annak érdekében hozták létre, hogy az megfeleljen a modern demokráciák kettős kihívásának: egyrészt ennek használatával reprezentatív eredményeket kapjunk adott kérdés kapcsán, másrészt pedig informált állampolgárok nyilváníthassanak véleményt. E kettős lényege, hogy:

1. a reprezentativitást biztosító konvencionális kérdőíves megkérdezések alkalmazása esetén, különösen komplex társadalmi kérdések esetében a vélemények légből kapottak, „megalapozatlanok” lehetnek, amennyiben a megkérdezettek nem tájékozódtak előzetesen a téma kapcsán; míg
2. a részvételi (deliberatív) módszerek jellemzően nem reprezentatívak, hiszen ezek leggyakrabban kiscsoportos módszerek, de ha nagyszámú érintett bevonására képesek is, mint pl. a 21 századi városgyűlések, akkor is küzdenek reprezentativitási problémákkal.

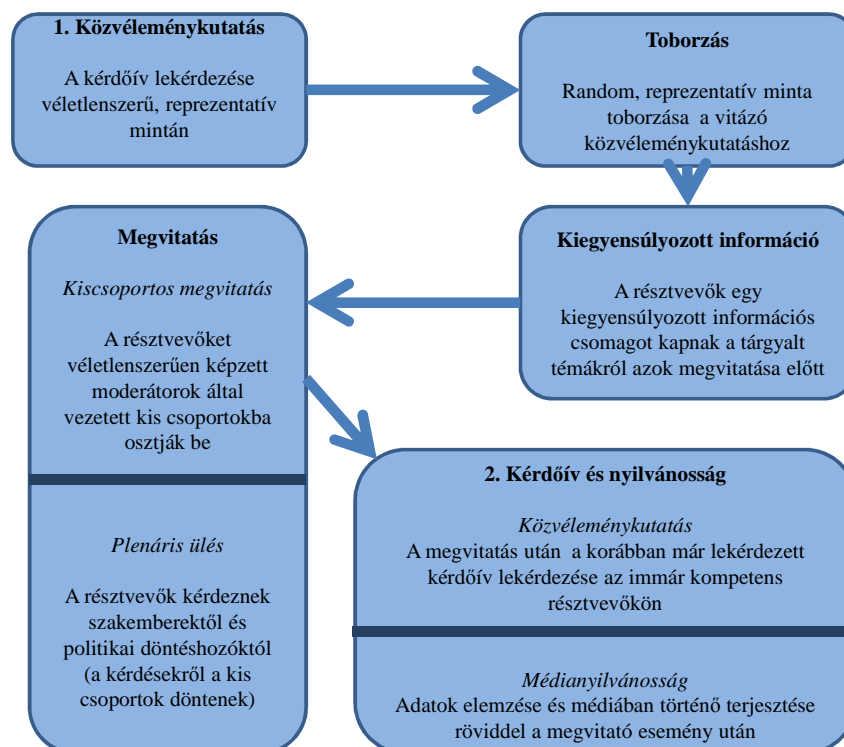
A vitázó közvéleménykutatás folyamata (4. ábra) tehát kombinálja a képviselőket a deliberációval, lévén:

1. első lépésként egy adott kérdőívet lekérdeznek egy véletlenszerű, reprezentatív mintán, majd

2. következik egy deliberációs szakasz (kiegyensúlyozott szakértői támogatással és moderált, kiscsoportos megvitatással) egy ugyanazon mintából vett véletlenszerű és reprezentatív csoporttal, végül
3. egy megvitatás utáni lekérdezése ugyanazon kérdőívnek a megkérdezettek attitűdjeiben és tudásában bekövetkezett változás nyomon követésére.

Így a vitázó közvéleménykutatás megmutatja, hogy milyen változások következtek volna/következnének be a közvéleményben, ha adott ügy a döntés előtt megfelelően megvitatásra került volna. A vitázó közvéleménykutatás egyik fontos aspektusa a folyamat médianyilvánosságának biztosítása: ezzel biztosítják, hogy a közvélemény és a politikai döntéshozók bevonódnak egy jól látható, transzparens folyamatba, a folyamat és annak eredményei eljutnak a szélesebb közvéleményhez, valamint megjelenhet egyfajta „képessé tétel” az érdeklődő közvélemény számára is a folyamat nyomon követésének lehetősége által.

4. ábra: A vitázó közvéleménykutatás főbb lépései

Forrás: Elliot (2005)

A vitázó közvéleménykutatás célja – a többi módszerhez hasonlóan – a politikai döntések befolyásolása, így azt olyan esetekben érdemes alkalmazni, amikor az adott ügy közérdeklődésre tart számot, akut politikai döntéshez kapcsolódik, azzal kapcsolatban szignifikánsan eltérő vélemények léteznek az érintettek körében, és a politikai döntéshozók számára fontos, hogy a témával kapcsolatban reprezentatív véleményeket ismerhessenek meg, és nyitottak is ezek döntésekbe való beépítésére.

A módszer komoly hangsúlyt helyez az elfogulatlanságra, kiegyensúlyozott informálásra, erre külön tanácsadó testületet kell létrehozni. Fontos a folyamatban a potenciális döntési alternatívák kidolgozása (a döntés megvitatásához), illetve az ezekkel kapcsolatos vitaanyagok (deliberative materials) létrehozása. Utóbbiak esetében fontos, hogy azok közérthetőek legyenek – egy 8 osztályt végzett átlagos szövegértési szintjének megfelelően kell azokat elkészíteni, képekkel, grafikonokkal, táblázatokkal is szemléltetve a mondanivalót. A szövegértési/írástudatlanságból fakadó problémák kezelésére is hangsúlyt fektet a módszer – például az írni-olvasni nem tudók számára készített multimédiás prezentációkkal. A kiscsoportos megvitatás fázisában (amely 1-2 napos időtartamot ölel fel) a résztvevőknek lehetőségük van szakértőkhöz fordulni tájékoztatásért – azaz e módszerben a szakértők nem prezentálnak (előadnak), hanem válaszolnak a laikusoktól érkező felvetésekre, kérdésekre. Itt a szervezőknek ügyelni kell arra, hogy demográfiaileg kiegyensúlyozott, azaz „vegyes” csoportokat hozzanak létre, amennyiben ez lehetséges. A kiscsoportos megvitatás előtt egy nyitó, utána pedig egy záró plenárisra kerül sor – utóbbi során a résztvevőknek még lehetősége van kérdezni a szakértőktől. E plenáris-kiscsoportos fázisok pedig a deliberáció hosszától, mélységétől függően ismétlődnek, akár többször is.

A folyamat végén a résztvevők a fontosabb érintetteknek (politikai döntéshozók, egyéb érintettek) prezentálhatják eredményeiket, azon területeken is, ahol konszenzus van, illetve ott is, ahol nincs. A módszer tehát nem konszenzusereső módszer. E szakaszban a politikai döntéshozók és érintettek „*aktív figyelő/hallgató*” szakaszban vannak – fontos, hogy ne nyilvánítsanak véleményt, legfeljebb tisztázó kérdéseket tegyenek fel, amennyiben ez szükséges.

Az esemény után kétféle utógondozás történik. Az azonnali utógondozás során (1) összevetik az első és második (deliberatív fázis utáni) kérdőívek eredményeit a változások nyomon követése érdekében; (2) az eredményeket megosztják a résztvevőkkel, döntéshozókkal, médiával és szponzorokkal; illetve (3) a résztvevőkkel megosztják a folyamat következő lépéseit,

illetve az utólagos történéseket. Hosszabb távon pedig 6-12 hónappal az esemény után készíthető egy újabb kontrollkérdőív a hosszabb távú attitűd- és véleménybeli változások követésére, illetve amennyiben erre igény van, lehetőséget lehet biztosítani a résztvevőknek, hogy kapcsolatban maradjanak az ügygel – pl. online fórumokkal, amelyek tapasztalatait becsatornázzhatják a döntéshozóknak.

Az utóbbi időben megjelent a módszer “online” változata is, amikor is a kérdőívezés és a megvitatás online történnek.

3.4. Értékelés: részvételi technikák és helyi fejlesztések

Tanulmányunk második részében bemutatjuk azon feltételeket, amelyek fennállása esetén a társadalmi részvétel elméletileg biztosítja az annak tulajdonított előnyöket. Az *1. táblázat* azt mutatja meg, hogy a tárgyalt módszerek hogyan biztosítják e feltételek fennállását.

Az *1. táblázat* alapján témánk szempontjából két fontos megállapítást tehetünk. Egyrészt a tárgyalt technikák több jellemzőben különböznek, amely befolyásolja azt, hogy azok milyen eredményre vezethetnek helyi fejlesztési döntések támogatásánál. Ilyen például a szakértők szerepe – egyes technikákban a szakértők komolyabb szerepre tehetnek szert, míg mások esetében informáló szerepük korlátozottabb. Ugyanez igaz a megvitatás lehetőségére is. Ezek szorosan összefüggnek a technikák által bevonni kívánt érintettek mennyiségével: a kics csoportos technikák a szakértői tudás becsatornázására nagyobb hangsúlyt fektetnek és a deliberációnak nagyobb teret adnak, ilyen értelemben ezek „jobban működnek”, míg a nagyobb léptékű, reprezentativitásra törekvő technikák esetében a szakértői tudás bevonása kevésbé strukturált formában, a deliberáció limitáltabb időkeretben megy végbe. Itt tehát egy trade-off-ot tapasztalhatunk.

1. táblázat: A tárgyalat részvételi módszerek értékelése

Közvetlen állampolgári részvétel	Megvitató, deliberatív jelleg	Kiegyensúlyozottság – manipuláció kontrollja	Informálás	Valós tét	Tovagyűrűző hatás
- 12-25 fős laikus panel	Laikus panel szakértők részvételével és a nélkül is megvitatja a problémát	- Tanácsadó testület, mely kifejezetten a folyamat elfogulatlanságáért felel - Médianyilvánosság, médiaanyagok - Laikus panel tagjainak véletlenszerű kiválasztása, a panel demográfiai reprezentativitása	- Szakértők és főbb érintettek informáló (tanú) szerepben - Információs anyagok	- Valós közpolitikai döntési helyzethez kapcsolódik - A politikai döntéshozó indoklási kötelezettsége, ha eltérően cselekszik	- Állampolgári jelentés készítése, terjesztése - Médianyilvánosság
- 10-30 fős laikus panel	Laikus panel szakértők részvételével és a nélkül is megvitatja a problémát	- Tanácsadó testület (ellenőrző bizottság), mely a folyamat elfogulatlanságáért is felel - Médianyilvánosság, médiaanyagok - Laikus panel tagjainak olyan módon történő kiválasztása, hogy a panel demográfiai reprezentatív legyen, és a résztvevők ne rendelkezzenek előzetes ismeretekkel, kialakult/kiforrott állásponttal a probléma kapcsán - Médianyilvánosság	- Szakértők és főbb érintettek informáló (tanú) szerepben - Információs anyagok	- Akkor jó, ha valós közpolitikai döntési helyzethez kapcsolódik	- Jelentés készítése, terjesztése (pl. politikai döntéshozók megkapják) - Médianyilvánosság
- Nagy számú résztvevő (akár 5000 fő) bevonása a közvetlen, kiscsoportos munkán alapuló vitába	- Kiscsoportos és plenáris viták, folyamatos információáramlás modern infokommunikációs technológiákat is használva	- Az információs anyagok, facilitátorok stb. (azaz a teljes folyamat) elfogulatlansága központi kérdés - A részvétel ugyan önkéntes, de nagy hangsúlyt fektetnek a résztvevő érintettek diverzitásának biztosítására - Külön erőfeszítések a marginalizált érintettek bevonására - Médianyilvánosság	- A városgyűlés napján lehetőség van szakértőktől kérdezni - Információs anyagok	- Valós politikai döntéshez kapcsolódik - A projekt lényeges eleme a politikai döntéshozók és más fontos érintettek elkötelezettségének biztosítása	- Jelentés készítése, mely az érintettek demográfiailag reprezentatív csoportjának véleményét tükrözi - Jelentés terjesztése: politikai döntéshozók, érintettek, média
- Véletlenszerűen kiválasztott reprezentatív minta az érintettek közül, akik önzetlenül részt vesznek a folyamatban	- A résztvevők megvitatják a problémát kiscsoportos és plenáris szakaszokat váltogatva	- A tanácsadó testület kifejezetten a folyamat elfogulatlanságáért felel - Kiegyensúlyozott/elforgiulatlan információs anyagok - Médianyilvánosság	- Lehetőség van szakértőktől kérdezni - Információs anyagok, amelyek kifejezetten közérthetőek, szükség esetén multimédiás anyagokkal kiegészítve	- Valós politikai döntéshez kapcsolódik - Esemény végén fórum, ahol befolyásos politikai döntéshozók hallgató/megfigyelő szerepben vesznek részt	- Jelentések, eredmények publikálása a résztvevőknek, érintetteknek, médiának - Résztvevők esemény utáni bevonódásának potenciális biztosítása

Forrás: saját szerkesztés

Vannak konszenzusra törekvő technikák – azaz amelyek célzott kimenete egy konszenzuson alapú jelentés –, illetve olyanok, amelyek nem törekednek feltétlenül konszenzusra, hanem inkább a témával kapcsolatos álláspontok minél szélesebb megjelenítésére, majd akár a preferenciák szavazati úton történő aggregálására.⁹ Ugyanígy eltérő módon biztosítják a technikák közösségi tovaryűrűző hatás jelentkezését – alapvetően azonban kijelenthető, hogy egy kooperatív politikai elit előfeltétele e részvételi technikák alkalmazásának – talán ebből is fakad, hogy hazánkban e technikák gyakorlatilag nem kerülnek alkalmazásra.

E különbségek ellenére (ezekkel együtt) az is kijelenthető, hogy a tárgyalt technikák mindegyike igyekszik olyan feltételeket biztosítani, amelyek fennállása esetén az adott módszer alkalmas a részvételnek tulajdonított előnyök biztosítására, ennek érdekében az egyes technikák az alábbi mechanizmusokat alkalmazzák:

- teret adnak a közvetlen részvételnek és megvitatásnak;
- nagyon nagy hangsúlyt fektetnek a folyamat elfogulatlanságának biztosítására (jellemzően erre külön egységet/testületet is létrehoznak és médianyilvánosságot biztosítanak);
- igyekeznek valamilyen módon biztosítani a résztvevők sokféleségét;
- információs anyagokat készítenek és szakértőket vonnak be a résztvevők képessé tétel érdekében;
- igyekeznek a befolyásos érintetteket, köztük a politikai döntéshozókat bevonni, érdeklődővé és érdekeltté tenni; valamint
- igyekeznek tovaryűrűző hatásokat generálni a folyamatról és annak eredményeiről készült összefoglalók érintettek körében való és médián keresztüli terjesztése, valamint a politikai döntéshozók „reakciókényszerének” kikényszerítése által.

A tárgyalt technikáknak természetesen megvannak a maguk korlátai is a tekintetben, hogy ezek kik (mely társadalmi csoportok) számára biztosítanak ténylegesen érdemi lehetőséget a helyi fejlesztési döntések befolyásolására. Ezeket azonban már következő műhelytanulmányunkban tárgyaljuk.

⁹ Jelen tanulmányban erre nem térünk ki de pl. a konszenzus-disszenzus és a társadalmi részvétel ezekhez való kapcsolata is egy érdekes vitakérdés, amely több perspektívából értékelhető. A konszenzusra törekvő módszerek módszertani értelemben értékelhetők pozitívan, amennyiben abból indulunk ki, hogy a részvétel egyik célja a politikai/közösségi stabilitás megteremtése. Ugyanakkor ha azt az elitek/hatalmon lévők ellenőrzésének, a társadalomban tapasztalható elnyomás elleni közdelem eszközének tekintjük, akkor a disszonáns hangokat bizonyos mértékig szükségszerűen elhallgattató konszenzuskereső módszerek megváltása megváltozik. (Általában a társadalmi részvétel társadalomban betöltött szerepének értelmezéseiről lásd: Webler-Renn (1995)).

4. Összegzés

Tanulmányunkban azon top-down standardizált részvételi technikákat tekintettük át, amelyek úgy kerültek kialakításra, hogy a társadalmi részvétel potenciális hátrányait/veszélyeit minimalizálják, az attól elméletileg elvárt előnyök érvényesülését pedig biztosítsák, azaz lehetőséget adjanak az állampolgároknak a helyi fejlesztési döntésekben való érdemi részvételre, emellett költségigényük és alkalmazásuk időtávja összhangban van a helyi fejlesztések tervezésének és megvalósításának költségigényével és időtávjával. E módszerek az állampolgári tanács, a konszenzus konferencia, a 21. századi városgyűlés, illetve a vitázó közvéleménykutatás.

E módszereket azon jellemzők mentén elemeztük és értékeltük, amelyek elméletben szükségesek ahhoz, hogy alkalmazásuk esetén a adott részvételi technika elviekben képes legyen az érdemi állampolgári részvételnek tulajdonított előnyöket biztosítani. Ezek a közvetlen állampolgári részvétel, megvitató, deliberatív jelleg, a kiegyensúlyozottság – manipuláció kontrollja, a kompetenssé tétel, a valós tét és a közösségi tovaryűrűző hatások jellemzői.

A tárgyalt technikák több jellemző tekintetében különböznek egymástól, amely különbségek befolyásolják, hogy azok milyen eredményre vezethetnek helyi fejlesztési döntések támogatásánál. Egyes technikákban a szakértők komolyabb szerepre tehetnek szert, míg mások esetében informáló szerepük korlátozottabb. Ugyanez igaz a megvitatás lehetőségére is. Ezek szorosan összefüggnek a technikák által bevonni kívánt érintettek mennyiségével: a kiscsoportos technikák a szakértői tudás becsatornázására nagyobb hangsúlyt fektetnek és a deliberációnak nagyobb teret adnak, ilyen értelemben ezek „jobban működnek”, míg a nagyobb léptékű, reprezentativitásra törekvő technikák esetében a szakértői tudás bevonása kevésbé strukturált formában, a deliberáció limitáltabb időkeretben megy végbe. Itt tehát egy trade-off-ot tapasztalhatunk. Vannak konszenzusra törekvő technikák – azaz amelyek célzott kimenete egy konszenzuson alapú jelentés –, illetve olyanok, amelyek nem törekednek feltétlenül konszenzusra, hanem inkább a témával kapcsolatos álláspontok minél szélesebb megjelenítésére, majd akár a preferenciák szavazati úton történő aggregálására. Ugyanígy eltérő módon biztosítják a technikák közösségi tovaryűrűző hatás jelentkezését.

A fentebb jelzett különbségekkel együtt a tárgyalt technikák mindegyike igyekszik olyan feltételeket biztosítani, amelyek fennállása esetén az adott módszer alkalmas a

részvételnek tulajdonított előnyök biztosítására, aminek érdekében teret adnak a közvetlen részvételnek és megvitatásnak; nagyon nagy hangsúlyt fektetnek a folyamat elfogulatlanságának biztosítására (jellemzően erre külön egységet/testületet is létrehoznak és médianyilvánosságot biztosítanak); igyekeznek valamilyen módon biztosítani a résztvevők sokféleségét; információs anyagokat készítenek és szakértőket vonnak be a résztvevők képessé tétele érdekében; igyekeznek a befolyásos érintetteket, köztük a politikai döntéshozókat bevonni, érdeklődővé és érdekeltté tenni; valamint igyekeznek tovagyűrűző hatásokat generálni a folyamatról és annak eredményeiről készült összefoglalók érintettek körében való és médián keresztüli terjesztése, valamint a politikai döntéshozók „reakciókényszerének” kikényszerítése által.

A fentiekből fakadóan e technikák hazai alkalmazása feltehetően hatalmas előrelépést jelentene a politikai-közösségi döntéshozatali, helyi fejlesztés folyamatokban megjelenő társadalmi részvétel tekintetében a jelenlegi állapotokhoz képest.

Irodalomjegyzék

- Aldred, J. – Jacobs, M. (2004): Állampolgárok és vizes élőhelyek: az ely-i állampolgári tanács értékelése. In: Pataki Gy. – Takács-Sánta A. (szerk.) *Természet és gazdaság. Ökológiai közgazdaságtan szöveggyűjtemény*. Typotex Kiadó, Budapest, pp. 219–245.
- Alföldi Gy. – Horváth D. (2009): Hogyan tovább? Egy részvételi folyamat fenntarthatóságának kérdései – Tapasztalatok Budapest-Józsefvárosból. *Földrajzi közlemények*, 133, 4., pp. 510-515.
- Arnstein, S., (1969). A ladder of citizen participation. *Journal of the American Institute of Planners*, 35, 216-224.
- Bajmócy Z. – Gébert J. (2014a): The outlines of innovation policy in the capability approach. *Technology in Society*, 38, 1, pp. 93-102.
- Bajmócy Z. – Gébert J. (2014b): Arguments for deliberative participation in local economic development. *Acta Oeconomica*, 64, 3, pp. 313-334.
- Bajmócy Z. (2011): Bevezetés a helyi gazdaságfejlesztésbe. JATE Press, Szeged.
- Bajmócy Z. –Gébert J. – Málovics Gy. – Pataki Gy. (2014): Eszközöktől a jól-létig. A helyi gazdaságfejlesztés körvonalai a képességszemléletben. *SZTE GTK Műhelytanulmányok*, MT-GTKKK – 2014/2
- Bálint M. – Deák A. Á. (2009): Közösségalánták. *Földrajzi közlemények*, 133, 4, pp. 516-522.
- Bodnár E. (2009): Politikai részvételi jogok az ENSZ dokumentumaiban és gyakorlatában. *Acta humana – emberi jogi közlemények*, 20, 1-2, pp. 146-159.
- Bodnár E. (2010): Alkotmányjogi panasz mint a politikai részvételi jogok védelmének eszköze. *Jogi tanulmányok*, 14, 1, pp. 135-149.
- Cooke, B. – Kothari, U. (2001): *Participation: The New Tyranny?* Zed Books, London.

- Crosby, N. (1995): Citizens Juries: One Solution for Difficult Environmental Questions. Fairness and Competence in Citizen Participation. *Technology, Risk, and Society*, 10, pp. 157-174.
- Csanádi G. – Csizmady A. – Kőszeghy L. (2010): Nyilvánosság és részvétel a település-tervezési folyamatban. *Tér és társadalom*, 24, 1, pp. 15-36.
- Császár B. (2013): A Részvétel fogalom társadalomelméleti összefüggései. *Belvedere meridionale*, 25, 3, 15-30.
- Demeter A. (2009): Kié a város? Kié a tér? Kié a zöld? *Földrajzi közlemények*, 133, 4, pp. 506-509.
- Dobos B. (2009): A nemzeti és etnikai kisebbségek hatékony közéleti részvétele Magyarországon. *Regio: kisebbség, politika, társadalom*, 20, 2, pp. 125-142.
- Drinóczi T. (2013): A részvétel és a konzultáció elmélete és gyakorlata. *Jura*, 19, 1, pp. 7-22.
- Elliott, J. (2005): Deliberative Polling. In: Steyaert, S. – Lisoir, H. (eds.): *Participatory Methods' Toolkit. A Practitioner's Manual*. Internet:
- Faurest, K. (2009): A közösségi zöldterület-fejlesztés jövőbeni irányai. Községi zöldterület-fejlesztés a nagyvárosokban. *Földrajzi közlemények*, 133, 4, pp. 495-500.
- Fazekas M. (2010): *Részvételi költségvetés. A demokratikus döntéshozatal erősítésének lehetősége önkormányzatok számára.* (Kézirat)
http://www.mihalyfazekas.eu/Fazekas_Reszveteli_ktgvetes_100807_final.pdf
- Földi Zs. (2009): A társadalmi részvétel szerepe a városfejlesztés gyakorlatában-európai és hazai tapasztalatok. *Tér és társadalom*, 23, 3, pp. 27-43.
- G. Furulyás K. – Hunyadi Zs. – Péterfi F. (2010): Kísérletek a közösségi részvétel erősítésére Tardoson. *Szín*, 15, 6, pp. 4-17.
- Gáspár T. – Király G. – Csillag S. (2014): Fehér asztal mellett - A világkávészó részvételi technika szemlélete és módszertana. *Kovács*, 18, 1-4, pp. 11-41.
- Gaventa, J. (2006): Finding the spaces for change: A power analysis. *IDS Bulletin*, 37, 6, pp. 23-33.
- Gregory, A. (2002): Problematizing Participation. A Critical Review of Approaches to Participation in Evaluation Theory. *Evaluation*, 6, 2; pp. 179-199.
- Gulyás E. (2007): Az etikus fogyasztás mint a közügyekben való részvétel. *Politikatudományi Szemle*, 16, 4, pp. 111-127.
- Gulyás, E. (2012): *Az etikus fogyasztás mint a közügyekben való részvétel.* Doktori (PhD) értekezés, Budapesti Corvinus Egyetem, Szociológia Doktori Iskola, Budapest.
- Jávor B. – Beke Zs. (2013): Résztevők és apatikusak. Adalékok a társadalmi részvétel helyzetéhez Magyarországon. *Politikatudományi Szemle*, 22, 4, pp. 59-89.
- Kelemen E. – Bela Gy. – Pataki Gy. (2010): *Módszertani útmutató a természet adta javak és szolgáltatások nem pénzbeli értékeléséhez.* ESSRG Füzetek, 2. szám, SZIE KTI Környezetgazdaságtani Tanszék, Környezeti Társadalomkutatók Csoport, Gödöllő.
- Kende A. – Ujhelyi A. – Lantos N. A. (2014): A közösségi media szerepe a folyamatos részvételt igénylő politikai tüntetések fenntartásában. A 2013-as budapesti egyetemfoglalás szociálpszichológiai elemzése. *Alkalmazott Pszichológia*, 14, 1. pp. 163-188.
- Király G. – Köves A. – Pataki Gy. – Kiss G. (2014): Rendszermodellezés és részvétel: egy magyar kísérlet tanulságai. *Szociológiai Szemle*, 24, 2, pp. 90-115.

- Király G. –Pataki Gy. – Köves A. – Balázs B. (2013): Models of (future) society: Bringing social theories back in backcasting. *Futures*, 51, July, pp. 19-30.
- Kis K. – Kocsis-Nagy Zs. (2010): Civil aktivitás és társadalmi részvétel. A Hódmezővásárhelyi kistérség nonprofit szektorának vizsgálata megyei, regionális és országos kitekintéssel. *Területi statisztika*, 13, 5, pp. 530-550.
- Kiss G. K. (2015): *Társadalmi részvételi folyamatok értékelése környezeti ügyekben – A népszavazás és a közmeghallgatás értékelése hulladékos ügyekben a résztvevők szemszögéből*. PhD Disszertáció, Budapesti Corvinus Egyetem, Gazdálkodástani Doktori Iskola,
- Kondor A. Cs. (2009): A közösségi részvételen alapuló zöldterület-fejlesztés a nagyvárosokban : Interjú Alföldi Györggyel és Kovács Zoltánnal. *Földrajzi közlemények*, 133, 4, pp. 485-488.
- Köves A. – Király G. –Pataki Gy. – Balázs B. (2010b): Transition to Sustainable Employment: Using Backcasting Technique for Designing Policies. *Managing Global Transitions*. 11, 2, pp. 119-139.
- Köves A. – Király G. –Pataki Gy. – Balázs B. (2013a): Backcasting for Sustainable Employment: A Hungarian Experience. *Sustainability*, 5, 7, pp. 2991-3005.
- Lukensmeyer, C.J. (2005): 21. Century Town Meeting. In: Steyaert, S. – Lisoir, H. (eds.): *Participatory Methods' Toolkit. A Practitioner's Manual*. Internet: http://www.kbs-frb.be/uploadedFiles/KBS-FRB/Files/EN/PUB_1540_Toolkit_1_21stCenturyTownMeeting.pdf
- Monno, V. – Khakee, A. (2012): Tokenism or Political Activism? Some Reflections on Participatory Planning. *International Planning Studies*, 17, 1, pp. 85-101
- Móra V. (2009): Zöldövezet program: közösségi zöldfelület-fejlesztés civil módra. *Földrajzi közlemények*, 133, 4, pp. 501-505.
- Ongjerth, R. (2009): Hol vagy virtus? Községi zöldterület-fejlesztés a nagyvárosokban. *Földrajzi közlemények*, 133, 4, pp. 489-494.
- Pallai K. (2012): Részvételi eljárások települési és közösségi viták és konfliktusok kezelésére - javaslat egy konzisztens terminológiára. *Magyar Közigazgatás*, 62, 1, pp. 1-15.
- Pataki Gy. (2007): Bölcs "Laikusok" Társadalmi részvételi technikák a demokrácia szolgálatában. *Civil Szemle*, 2007/3-4, pp. 144-156.
- Péterfi F. (2006): Az állampolgári részvétel és a közbizalom gyorsmérlege. *A Magyar Művelődési Intézet és Képzőművészeti Lektorátus Évkönyve*, pp. 27-36.
- Péterfi F. (2009): A közbizalom és a részvétel helyzete Magyarországon, 2008 őszén. *Szín*, 14, 3, pp. 51-58.
- Reisinger A. (2009): Részvételi demokrácia és társadalmi részvétel - elméleti megközelítések. *Civil Szemle*, 6, 4, pp. 5-23.
- Reisinger A. (2010): Civil szervezetek és a civil elit szerepe a társadalmi folyamatokban. *Tér és Társadalom*, 24, 2, pp. 107-119.
- Reisinger A. (2012): A társadalmi részvétel a helyi fejlesztési politikában Magyarországon - fókuszban a civil nonprofit szervezetek. *Civil Szemle*, 9, 1, 23-44.
- Sen, A. K. (1999): *Development as Freedom*. Oxford University Press, Oxford – New York.
- Slocum, N. (2003): *Participatory Methods Toolkit. A practitioner's manual*. King Baudouin Foundation and the Flemish Institute for Science and Technology Assessment (viWTA), United Nations University – Comparative Regional Integration Studies (UNU/CRIS).

http://archive.unu.edu/hq/library/Collection/PDF_files/CRIS/PMT.pdf

- Stirling, A. (2008): Opening up and closing down: power, participation and pluralism in the social appraisal of technology. *Science Technology and Human Values*, 33, 2, 262–294.
- Szántó R. (2012a): Több szempontú részvételi döntések a fenntarthatósági értékelésekben. A legnépszerűbb módszerek összehasonlítása. *Közgazdasági Szemle*, 59, 12, pp. 1336-1355.
- Szántó R. (2012b): Társadalmi részvétel Magyarországon - Siker vagy kudarc? *Kovács*, 16, 1-4, pp. 33-53.
- Tóth, L. – Göncz, B. (2009): Approaches and Experiences of Previous Deliberative Polling. In Lengyel Gy. (szerk.): *Deliberative Methods in Local Society Research. The Kaposvár Experiences*. Budapest: CESR, Új Mandátum, pp. 21–28.
- Ugrin E. – Varga Cs. (2007): Részvételdemokrácia-kísérlet Abán, és szerepe a civil társadalomban. *Civil Szemle*, 4, 3-4, pp. 28-43.
- Ugrin E. (2006): A részvételi demokrácia, mint az organikus államszervezés modellje. *Polgári Szemle*. Internet: <http://epa.oszk.hu/00800/00890/00013/article91.html>
- Valuch T. (2013): „Ne szólj szám...” A politikai részvétel és a politikai aktivitás néhány sajátossága az ezredforduló Magyarországon. *Metszetek*, 2, 2-3, pp. 146-156.
- Vatn, A. (2009): An institutional analysis of methods for environmental appraisal. *Ecological Economics*, 68, pp. 2207-2215
- Webler, T and O. Renn (1995) `A Brief Primer on Participation: Philosophy and Practice, in O. Renn, T. Webler and P. Wiedemann (eds). *Fairness and Competence in Citizen Participation. Evaluating Models for Environmental Discourse*. pp. 17-33.